

УДК 343.988:343.95

Джу́жа Олександр Миколайович – доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, головний науковий співробітник відділу організації науково-дослідної роботи Національної академії внутрішніх справ;
Джу́жа Анастасія Олександрівна – кандидат юридичних наук, доцент кафедри кримінально-правових дисциплін Інституту кримінально-виконавчої служби

ВІКТИМОЛОГІЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ПСИХОПРОФІЛАКТИЧНОЇ РОБОТИ

Розглянуто віктимологічні засади психопрофілактики, значення створення антивіктимогенних «зон», поняття девіктимізації та віктимологічних методик (моделей) запобігання окремим видам злочинів.

Ключові слова: психопрофілактика; антивіктимогенні «зони»; девіктимізація; ресоціалізація; соціальна установка; віктимологічні методики (моделі) запобігання окремим видам злочинів.

Рассмотрены ви́ктимологические основы психопрофилактики, значение создания антивиктимогенных «зон», понятие девиктимизации и ви́ктимологических методик (моделей) предупреждения отдельных видов преступлений.

Ключевые слова: психопрофилактика; антивиктимогенные «зоны»; девиктимизация; ресоциализация; социальная установка; ви́ктимологические методики (модели) предотвращения отдельных видов преступлений.

In the paper the principles victimological psychoprophylaxis, value creation antyvikty mohennyh «zones» concept devikty mizatsiyi and victimological methods (models) to prevent certain types of crimes.

The article deals with victimological psychological principles of crime prevention.

The basis of the social environment are an idea that affects the social factors and can prevent undesirable behavior of individuals.

The impact can be directed towards society in general as well as on social group, the family, the individual. Within this approach are possible attempts to create a so-called «zones» inconsistent with the victim behavior.

The action psyhprofilaktychnoyi work most actively manifested during the impact on the determinants of victim behavior in the early stages of problems in victims of criminal assault.

According with the specific of victim behavior psycho preventive distinguish levels work victimization of citizens:

organization of impact on different social levels, in different family relationships;

age, sex, social status;

to whom impact directed;

group impact;

minimization of the negative consequences (positivism informational);

maximal activity of the person;

an active life position;

personal responsibility and interest in a positive result;

planning and prediction of future without evidence of victim behavior and its consequences;

comprehensiveness of measures of victimological prevention and safety measures.

The ultimate goal of this work is psycho preventive reduce of the risk to become a potential victim, prevention of recurrent victimization complete with resocialization of victims of crimes and restoring social justice.

The concept of «social-psychological type of victim» should be considered in two dimensions:

1) can be applied to some person and to the particular person that meets the typical combination of specially-individual psychological signs, qualities, features characteristics;

2) can represent a model, based on a typical personal characteristics that appeared in the particular circumstances and also in the form of «standard» – typical behavior of a person.

Socio-psychological typology considered on two levels:

1) a set of specific types and subtypes of personality;

2) a scheme, a system built on chosen principles.

So arises a necessity to develop a methodology of preventing certain kinds of crimes using combination of victimological factors (classification and typology of the victims according to the offenses by which they were affected).

Keywords: psychoprophylaxis; antyviktyzmohenni «zone»; deviktyzmizatsiya; resocialization; social setting; victimological methods (models) to prevent certain types of crimes.

Психопрофілактична робота може входити в комплекс заходів віктимологічного запобігання злочинності всіх рівнів. Вона найефективніша у формі впливу на детермінанти віктимної поведінки на ранніх етапах появи проблем у жертв злочинного посягання.

У спеціальній літературі [1] виділяється декілька форм здійснення психопрофілактичної роботи, що мають віктимологічне значення.

Організація соціального середовища – в її основі лежать уявлення про те, що впливає на соціальні чинники і може запобігти небажаній поведінці особи. Вплив може бути спрямований на суспільство в цілому, а також на соціальну групу, сім'ю, конкретну особистість. У рамках даного підходу можливі спроби створення антивіктимогенних «зон» несумісних з віктимною поведінкою.

Інформування громади – найбільш розвинутий напрям профілактичної роботи у формі лекцій, бесід, розповсюдження спеціальної літератури чи відео- і телефільмів.

Перспективному розвитку даного підходу може сприяти виняток від переважання залякувального впливу інформації за статтю, віком, соціально-економічними характеристиками.

Активне навчання соціально значущим навичкам – важлива форма психопрофілактичної роботи по девіктимізації соціального середовища. А це і альтернативні форми активності, інтелектуальне спілкування (творчість, мистецтво); діяльність

(професійна, благодійна, духовно-релігійна); випробування себе (подорожі, походи); пізнання (культурне дозвілля, відвідування музеїв, виставок, концертів і т. п.). Ця форма роботи пов'язана з уявленнями про замісні ефекти девіантної поведінки.

Організація здорового способу життя – викарбовується з уявлення про особисту відповідальність за своє здоров'я, гармонію зі своїм організмом і з навколишнім світом, уміння людини досягати оптимального стану й успішно протистояти несприятливим факторам середовища і особистісним негараздам.

Активізація внутрішніх ресурсів, тобто особистісне зростання, творче самовираження, участь в групах спілкування і самоорганізація – усе це активізує ресурси, які в свою чергу забезпечують безпеку особи, її стійкість до віктимізації. Мінімізація негативних наслідків віктимної поведінки – спрямована на запобігання рецидиву або його негативним наслідкам.

У відповідності зі специфікою віктимної поведінки можна виділити і ряд рівнів психопрофілактичної роботи з віктимними громадянами, це:

- організація впливу на різних рівнях соціального простору, у сім'ї, у побуті особистості – рівень сімейно-побутовий;
- врахування вікових, статевих та соціальних характеристик;
- адресність впливу;
- пріоритет групових фірм роботи – широта охоплення;
- мінімізація негативних наслідків – інформаційний позитивізм;
- максимальна активність особистості;
- активна життєва позиція;
- особиста відповідальність і зацікавленість у позитивному результаті діяння;
- планування та прогнозування майбутнього без віктимної поведінки та її наслідків;
- комплексність заходів віктимологічної профілактики та заходів віктимологічної безпеки.

Метою психопрофілактичної роботи віктимологічної поведінки є девіктимізація, тобто зниження віктимності потенційних жертв, запобігання рецидивної віктимізації, повноцінна ресоціалізація потерпілих від злочинів та відновлення

соціальної справедливості. Звідси, спеціально-психологічний девіктимізуючий вплив може носити характер правових санкцій [2], педагогічного впливу [3], медичного втручання, соціальної підтримки та психологічної допомоги. У силу складного характеру поведінкових порушень при віктимізації їх попередження і подолання вимагає добре організованої системи спеціальних дій [1].

Специфіка потерпілого від злочину як соціально-психологічного типу полягає в тому, що він є носієм внутрішніх психологічних причин віктимної поведінки, які за певних зовнішніх обставин можуть реалізовуватися в такій поведінці на основі як негативних, так і позитивних мотивів. Тому, оцінюючи особистість того чи іншого потерпілого, необхідно визначити, яка установка йому притаманна. Іншими словами соціальна установка – це система соціальної орієнтації, яку людина для себе приймає. А. М. Яковлев розуміє під установкою здатність діяти певним чином або виборче встановлення зв'язків [4].

Виявлення стійко повторюваних «стандартних» способів поведінки, рівнозначне виявленню соціально-психологічних типів особистості. У цьому сенсі важливим у виробленні типології потерпілих є характер їхньої поведінки.

Таким чином, саме поняття «соціально-психологічний тип потерпілого» слід розглядати у двох аспектах:

1) воно може ставитися до людини, конкретної особистості, що відповідає певному типовому поєднанню індивідуальних спеціально-психологічних властивостей, якостей, рис, характеристик;

2) воно може означати модель, побудовану на підсумовуванні типового в особистісних характеристиках, що проявили себе в конкретних обставинах, причому у формі «стандартного» – типової поведінки. Існують типи потерпілих, для яких характерними є не тільки поведінка, а й інші особистісні параметри, наприклад, посада, громадський або сімейний стан та ін.

Типологія особистості взагалі, і потерпілих від злочинів зокрема, може бути сконструйована лише на фактичному матеріалі. У цьому плані кожен блок типології, тобто кожен соціально-психологічний тип особистості є витяг з існуючого, які втілюються в різних за своїм характером типах поведінки (віктимної) в умовах певних типових, специфічних ситуаціях.

Можна стверджувати, що для деяких злочинів типові негативні за своїми якостями і поведінкою типи потерпілих, для інших – позитивні [6], хоча, звичайно, в більшості випадків серед потерпілих від того чи іншого злочину ми виявляємо схожі ознаки.

Виходячи з цього ми розглядаємо соціально-психологічну типологію потерпілих у двох площинах:

1) як сукупність конкретних типів і підтипів особистості з точки зору того, що кожен з них представляє;

2) як певну схему, систему їх вибудовування за обраним принципом.

Звідси випливає необхідність, ґрунтуючись на класифікації і типології потерпілих залежно від злочинів, від яких вони постраждали, розробляти віктимологічні методики (моделі) запобігання окремим видам злочинам з використанням віктимологічних факторів [7; 8; 9].

Створення таких методик має ґрунтуватися на аналізі факторів, що детермінують можливо більше число злочинів однієї категорії, їх типових рис, виявленні всіх деталей ситуації, поведінки злочинців, потерпілих та інших складових механізму злочину.

Організаційно-тактична частина методики повинна містити докладний опис та перерахування, із зазначенням послідовності всіх дій, здійснюваних працівниками міліції з метою запобігання або припинення злочину, у тому числі застосування спеціальних технічних засобів, наявних в їх розпорядженні. Найбільш детально повинні бути відпрацьовані варіанти забезпечення безпеки у випадках, коли можливе заподіяння шкоди життю і здоров'ю громадян.

Підготовка таких методик розробляється для найактуальніших різновидів злочинної поведінки: з організації запобігання насильницьких злочинів на побутовому ґрунті, статевих злочинів, майнових злочинів (шахрайства, крадіжок, грабежів, розбоїв), дорожньо-транспортних злочинів та злочинів, учинених з необережності, а також злочинів проти здоров'я, що не носять насильницького характеру (кримінальний аборт, зараження венеричним захворюванням, СНІД) та ін.

Ці методики мають містити рекомендації щодо використання поряд з гласними і негласними методами роботи, в

необхідній мірі зорієнтованих як на можливого заподіювача шкоди, так і на можливу його жертву.

Важливу роль тут відіграє:

1. Віктимологічний моніторинг кримінальної ситуації – здійснення віктимологічного моніторингу кримінальної ситуації – задача правоохоронних органів і проблема, яка стала державною. Організація віктимологічного моніторингу сучасної кримінальної ситуації потребує поглибленого аналізу не лише кримінологічної ситуації, а й вивчення віктимологічних особливостей, факторів кожного конкретного злочину і злочинності в цілому. Звідси, віктимологічний моніторинг – це спеціально-організований систематичний нагляд за станом віктимізації суспільства і соціальних груп, рівнем віктимності, віктимологічним запобіганням з метою їх оцінки, підвищення ефективності соціально-правового контролю злочинності і віктимологічного прогнозування кримінальної ситуації.

2. Моделювання детермінації індивідуальної віктимності:

– центральним елементом механізму вчинення злочину як з боку злочинця, так і з боку жертви, виступає мотивація індивідуальної віктимної поведінки;

– віктимологічна ситуація, яка сприяє віктимності і віктимізації.

Центральною ланкою в системі організації віктимологічної профілактики її психопрофілактичного напрямку повинні стати інститути громадянського суспільства. А це громадські та релігійні організації, органи місцевого самоврядування, які покликані:

– надавати моральну і матеріальну допомогу і підтримку жертвам злочину;

– в межах своєї компетенції здійснювати заходи щодо захисту, соціальної реабілітації та ресоціалізації жертви злочину;

– розробляти навчальні програми прикладної віктимології (в першу чергу для школярів та молоді);

– готувати інформацію віктимологічного характеру для широкого висвітлення в засобах масової інформації;

– здійснювати діяльність із захисту і представництва в органах влади, правосуддя [10] та правоохоронних органах інтересів жертв злочинів;

– проводити активну роботу з пропаганди девіктимізуючих факторів.

Політика девітимізації населення [11] повинна супроводжуватися спеціалізацією і конкретизацією віктимологічної профілактики, орієнтованої на різні соціальні верстви, етнічні та територіальні групи населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Малкина-Пых И. Г. Психология поведения жертвы / И. Г. Малкина-Пых. – М. : Эскимо, 2006. – 286 с.
2. Кримінологічна віктимологія : [навч. посіб.] / Моїсєєв Є. М., Джужа О. М., Василевич В. В. та ін. ; [за заг. ред. О. М. Джужі]. – К. : Атіка, 2006. – 352 с.
3. Алемаскин Н. А. Психолого-педагогические проблемы предупреждения правонарушений несовершеннолетних / Н. А. Алемаскин // Психологические проблемы предупреждения педагогической запущенности и правонарушений несовершеннолетних. – Воронеж, 1982. – С. 94–95.
4. Яковлев В. М. Некоторые теоретические вопросы общей методики изучения личности преступника / В. М. Яковлев // Проблемы искоренения преступности. – М., 1968. – С. 85.
5. Башкирский А. И. Психология личности преступника / А. И. Башкирский. – Челябинск, 1998. – 280 с.
6. Христенко В. Е. Психология жертвы / В. Е. Христенко. – Х. : Консум, 2001. – 255 с.
7. Варчук Т. В. Виктимология : [учеб. пособие] / Т. В. Варчук, К. В. Вишнивецкий ; [под ред. С. Я. Лебедева]. – М. : ЮНИТИ-ДАНА : Закон и право, 2009. – 191 с.
8. Мусеилов А. Г. Частные методики предотвращения преступлений (вопросы теории) : [моногр.] / А. Г. Мусеилов. – Воронеж, 2003. – 116 с.
9. Юрченко О. Щодо питань віктимологічного запобігання злочинності неповнолітніх / О. Юрченко // Вісник Академії правових наук. – Х., 2006. – № 3. – С. 214–219.
10. Navies P., Francis P., Jupp V. Victimization : Theory, Research and Policy. – № 1. – 2003. – P. 97.
11. Sgarzi I., Mc Deviltt J. Victimology : a study of victims and their roles / I. Sgarzi, J. Mc Deviltt. – New jersey, 2003. – P. 371–374.